

KÖKTÜRK BENGÜ TAŞLARINDAKİ OĞUZCA ÖZELLİKLER

Gürer GÜLSEVİN

Türk “soy” adımızın devletimizin adı olarak ilk kez “Kök Tür(ü)k”lerde kullanıldığını biliyoruz. Bu imparatorluktan kalma Bengü Taşlar, Türk tarihinin olduğu kadar, Türk edebiyatının, özellikle de Türk dilinin en zengin kaynaklarıdır.

Köktürk yazıtlarında, Bilge Kağan “*tokuz oguz bodun kentü bodunum erti* ‘Dokuz Oğuz halkı öz halkım idi’ der (KT.K.4). Bu “oğuz” adı, Eski Batı Türkçesi kaynaklarında kurallı olarak “ogur” şeklinde kaydedilmiştir. Tarihte Asya, Avrupa, hatta Kuzey Afrika’da yazılı eserler vermiş, günümüzde ise Türk dünyasının büyük çoğunluğunu oluşturan Oğuzların ilk edebî yazı dilleri, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında ortaya çıkar. Daha önceleri için, XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut, bizzat Oğuzcanın özelliklerinden mukayeseli olarak bahsetmiştir¹.

Hocam Zeynep Korkmaz, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler” başlıklı makalesinde², XI. yüzyıldan önceki Oğuzca üzerine bilgiler vermişti. Bilimsel yazılarındaki titizlik ve disiplinle, hocam, en ayrıntıda kalabilecek Oğuzca unsurları dahi makalesinde işlemişti.

İlgili makalenin yayımından sonra, özellikle yaşayan lehçe ve şiveler üzerindeki araştırmaların artması, günümüz Oğuz diyalektleri üzerindeki bilgilerimizi de zenginleştirdi. Özellikle Halaç Türkçesinin metin, sözlük ve gramerinin yayınlanmış olması³, Ebi Verdî⁴, Horasanî⁵ gibi ağızlardan bizlere malzemeler sunulması, karşılaştırmalı Oğuz diyalektleri üzerinde çalışılabilmeyi kolaylaştırdı. Bunların sonucunda, Köktürk Bengü Taşlarının dilindeki birtakım özelliklerin daha Oğuzca olması gerektiği anlaşıldı.

Biz bu yazımızda, hem Zeynep Korkmaz hocamızın 1972 yılında Eski Türkçedeki Oğuzca unsur olarak kaydettiklerini özetleyip değerlendireceğiz, hem de daha sonraki lehçe çalışmaları ile ulaşılabilen yeni eklemeleri sunmaya çalışacağız.

Ses Bilgisi (fonetik)

1. i-e değişimi : Z. Korkmaz, Yenisey metinlerinde () işareti ile gösterilen” kapalı é” sesinin, Költigin, Bilge Kagan, Tonyukuk Yazıtları ve Brahmi metinlerinde de bulunduğunu belirtmiştir. Bugün bir fonem olarak sadece Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde kullanılan bu sesi, Eski Türkçedeki Oğuzca bir unsur olarak değerlendirmiştir.

Makalemize konu olan Bengü Taşlarda (Költigin, Bilge Kagan ve Tonyukuk Yazıtları), Yenisey metinlerinde bulunan müstakil bir işaretine rastlanmamakla birlikte, aynı kelimenin bazan i () ile, bazan ise e ile (ilk hecede yazılmazsa ‘e veya a’ okunur⁶) yazılması, ayrı bir é foneminin burada da bulunmuş olabileceğini göstermektedir. Daha sonraki dönemlerde, Arap harfleriyle yazılmış metinlerimizde, imla sıkıntısı yüzünden bu fonemi takip edememekteyiz. Ancak,

¹ Zeynep Korkmaz, “Kaşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi”, **Türk Dili**, S.253 (Ekim 1973), Divanu Lügati’t-Türk Özel sayısı, s.3-19

² Zeynep Korkmaz, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, **Birinci Türk Dili Bilimsel Kurultayı**, 1972, (Ankara 1975),s.433-446

³ G.Doerfer, “Khalaj and Its relation to the other Turkic Languages”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1977**, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.17-33; G.Doerfer und S. Tezcan, **Wörterbuch des Chaladsch**, Budapest 1980

⁴ Osman nedim Tuna, “Ebi Verdi: İran’da Bir Türk Diyalekti,” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.215-245

⁵ Cevad Heyet (Çeviren Saime İnal Savi), “Horasan Türkçesi”, **Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)**, Altıncı Sayı, Ankara 1998, s.6-9.

⁶ Osman Nedim Tuna, “Bazı İmla Gelenekleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1957**, Türk Dil Kurumu Yayınları , Ankara, s.41-81

Harezmi Türkçesi eserlerinden Nehcü'l-Feradis'te, Arap yazısının izin verdiği kadarıyla, bu ses tespit edilebilmektedir. Nehcü'l-Feradis'te *bér-* fiili, hem , hem de üstün ile gösterilmiştir (). Nehcü'l-Feradis'teki bu özellik, hocam Osman Nedim Tuna tarafından, tıpkı *-(y)UbAn* zarf-fiil eki gibi, Harezmi Türkçesindeki bir Oğuzca unsur olarak değerlendirilmektedir. Bilindiği gibi, aslen İranî olan Harezmi sahası, yüzyıl zarfında çoğunlukla Oğuz ve Kıpçaklarca Türkleştirilmiş ve yazı dili meydana getirilmiştir.

2. Uzun ünlüler : Köktürk ve Uygurcada aslı uzun ünlülerin bulunduğu, sistemli bir şekilde Osman Nedim Tuna tarafından 1960 yılında gösterilmiştir⁷. Z. Korkmaz, yaşayan lehçelerden Yakut, Türkmen ve Özbekçede aslı uzun ünlülerin korunduğunu söyledikten sonra, Türkmencenin bir Oğuz lehçesi olmasından dolayı, Köktürkçedeki uzunlukların “Oğuzca bir unsur” olduğunu belirtmiştir.

Günümüzde uzun ünlüler düzenli olarak Yakut ve Türkmen Türkçelerinde saklanmıştır. Özbek Türkçesinde ise bakıyeleri vardır. Aslında, Anadolu'daki Oğuzların dilinde de uzun ünlülerin kalıntıları yaşamaktadır. Eski aslı uzun ünlülerin bir kısmı Anadolu Türkçesinde kısılırken yanlarındaki ünsüzleri ötümlüleştirilmişlerdir (*ât* 'isim' > *ad*; *âç+ık-* 'acıkmak' > *acık-*, gibi). Hatta, Anadolu'da aslı uzun ünlüleri bulduran ağızlar dahi mevcuttur⁸.

1980 yılında yayınlanan Halaç Türkçesinin sözlüğü, aslı ünlü uzunluklarının çok düzenli bir şekilde bu lehçede de korunduğunu göstermiştir (*ĕç* 'aç, tok olmayan'; *hĕz-* 'azmak, yoldan çıkmak' *tĕş* 'taş')⁹. Arkaik özellikleri muhafaza etmiş bulunan Halaç Türkçesi de bir Oğuz lehçesidir. O halde, Köktürkçedeki uzun ünlülerin, gerçekten Oğuzca bir unsur olduğu, Halaççanın işlenmesi ile daha da kesinlik kazanmıştır.

3. Ünlü incelemeleri : Z. Korkmaz burada, t, n, s, ş gibi diş ve dişeti ünsüzleri ile y ünsüzünün yanındaki ünlülerin incelenmesini işlemiş, 3. teklik lişi iyelik eki +(s)l(n)+ ve geçmiş zaman eki -mİş'in genellikle ince ünlülü yazılmış olduğuna değinmiştir. Köktürkçede görülen bu incelemelerin pek çok lehçede devam etmesine rağmen, Oğuz Türkçesinde çok ileri ve yaygın olduğundan, bu incelemeleri Oğuzca unsur olarak değerlendirmiştir¹⁰. Halaç Türkçesinde de 3. kişi iyelik ekinin ünlüsünün her zaman 'ince' olması da bu maddeye eklenmelidir:

Köktürkçe *armakçı+sin+Ø*(KT.G.9)
Halaç Türkçesi *bĕba+si* 'babası'; *hav+i* 'evi'¹¹

4. # b- > #m : Önsese b > m değişiminin örneklerine, Köktürkçede de sporadik olarak rastlamaktayız. Bengü Taşlarda kurallı şekil b'lidir (*ben*, *bengü*). Seyrek olarak m'li şekiller de bulunur (*men*).

Günümüzde, kök ünlüsünden sonra n, η gibi geniz ünsüzü bulduran (*ben*, *beñü*, *bin-*, *biñ* gibi) kelimelerde 'm' önsesi yaygın olmasına rağmen (*men-min*, *meñü*, *min-*, *miñ*), Anadolu Türkleri 'b'li şekilleri tercih eder. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut da “Türklerin (yani karahanlı Türklerinin) 'men' dediğine Oğuzların 'ben' dediğini” kaydetmiştir.

5. y türemesi (prothese) : Z. Korkmaz'ın örnekleri verisi incelendiğinde, bu maddeye “y düşmesi (apherese)” demek daha doğru olur kanısındayız. Kaşgarlı Mahmut, XI. yüzyılda Oğuzların kelime başındaki 'y'leri attıklarını söylemiştir (*yelkin* 'yolcu' > *elkin*). O halde, Bengü Taşlarda *yılpagut* 'bahadır, kahraman, yiğit' kelimelerinin yanı sıra *alpagu* şeklinin de bulunması, bir Oğuzca unsur olarak değerlendirilmelidir. Bugün Azerbaycan Türkçesinde de, 'yl' ile başlayan kelimelerde baştaki 'y' kurallı olarak düşmektedir.

⁷ Osman Nedim Tuna, “Köktürk Yazılı Belgelerde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1969**, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.215-282

⁸ Zeynep Korkmaz, “Batı Anadolu ağızlarına Aslı Vokal Uzunlukları Hakkında”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1953**, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.197-203

⁹ G.Doerfer und S. Tezcan, **Wörterbuch des Chaladsch**, Budapest 1980

¹⁰ Biz, Köktürkçedeki bazı eklerin sadece ince ünlü (i) ile bulunmuş olmasını, Z.Korkmaz gibi “ünlü incelemesi” olarak değil, Osman Nedim Tuna gibi “i'nin Köktürkçede nötr olması” şeklinde düşünüyoruz.

¹¹ G.Doerfer, “Khalaj and Its relation to the other Turkic Languages”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1977**, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.25

6. Köktürkçedeki kök ünlüsünden sonraki d/'ler, Oğuz şiveleri dahil, Ortak Türkçede y/'ye dönmüştür. Ancak, yine bir Oğuz lehçesi olan Halaç Türkçesinde bu d/'ler, tıpkı Tuva Türkçesinde olduğu gibi muhafaza edilmiştir (Köktürkçe *tod-* 'doymak = Halaçça *tod-* 'doymak').¹² Ancak, daha XI. yüzyılda Oğuzlarda bu d/>y/ değişiminin gerçekleştiğini Kaşgarlı Mahmut'tan öğrendiğimize göre, Köktürkçedeki d/'lerin Halaççada korunmuş olmasına bakarak, "Eski Türkçede Oğuzca bir unsur" olarak değerlendiremeyiz, kanısındayız.

7. G. Doerfer, Halaççadaki kelime başı 'h' sesinin, Köktürkçede de bulunmuş olması gerektiği iddia eder. Doerfer'e göre, Türkmencede 'â' ile başlayıp, Bengü Taşlarda önsesi gösterilmeyen kelimeler Halaççada 'h' ile başlamaktadır. Yani Doerfer, Köktürkçede önses işareti yazılmayan ve Türkmencede 'â' ile başlayan kelimelerin, Bengü taşlarda 'h' önsesi ile okunması gerektiğini savunur¹³. Biz, bu görüşe katılmadığımızı daha önceki bir yazımızda belirtmiş ve konuyu tartışmışık¹⁴. Ancak, bu konuda G.Doerfer'in haklı olabileceği düşünülür ve Köktürkçedeki bazı kelimeler 'h önsesi' ile okunacak olursa, bunun da "Oğuzca bir unsur olduğu" kabul edilmelidir. Çünkü, günümüzde, eski kelime başı p'lerinin devamı olan aslı 'h' sesini sadece Halaç Türkçesi korumuştur (*he^az-* 'azmak, yoldan çıkmak')

Şekil Bilgisi (morfoloji)

8. Belirtme hali eki +(I)G > +(y)I : Köktürkçede isimlere eklenen belirtme hali +(I)G'dır: *adgır+ıg* 'aygırı', *eb+ıg* 'evi'.

Uygurca ve devamı olan Karahanlı Türkçesinden başlayarak, eskiden zamirlerde karakteristik olan +nI ekinin isimlere de eklenmeye başladığı görülmektedir. Daha sonra, Türk dilinde yaygın belirtme hali bu +nI şekli olagelmıştır. Köktürk Bengü Taşlarındaki +(I)g şekli ise, Oğuz lehçelerinde +(y)I olarak devam etmiştir. *aygır+i*, *ev+i*, gibi. Yalnız, Azerbaycan Türkçesinde ünsüzle bitenlere +I, ünlü ile bitenlere (diğer lehçelerdeki gibi) +nI olarak eklenmektedir.

Son günlere kadar, belirtme ekinde +(I)G > +(y)I gelişmesi tereddütsüz kabul edilegelmesine rağmen, Mustafa Canpolat'ın yazdığı bir makale, konu ile ilgili ciddi soruları gündeme getirmiştir. Canpolat, eğer +(I)G ekinde 'G' sesi erimiş olsa idi, tıpkı *sarıg > saru*, *adıg > ayu* örneklerindeki gibi, muhakkak ünlüsünün yuvarlaklaşması gerektiğine işaret etmiş, hiç değilse ilk dönemdeki bazı metinlerde "yuvarlak ünlülü" şekillere rastlanması gerektiğini vurgulamıştır. Gerçekten de belirtme hali eki, yuvarlak ünlülü kelimelerde bile sürekli 'dar ünlü' ile tespit edimiştir: *göz+i*, *yol+i*, gibi.

9. Bengü Taşlarda yönelme hali için +KA kullanılmakla birlikte, 1 ve 2. kişi iyelik eki üzerinde +A şeklinin de bulunduğu bilinmektedir: *bodun+um+a*, *kagan+ım+a*. Z. Korkmaz, bu +A'ların Oğuzcadaki karakteristik +A yönelme hali ile bağlantılı olacağını söylemiştir.

Aslında, normal çekimde +KA, iyelik eki üzerinde +A'nın bulunması, kurallı bir kullanımdır. Köktürkçedeki +Im+A yönelme şekli ile, günümüz Oğuz lehçelerindeki +(y)A hal ekini karşılaştırmak yerine, Halaç Türkçesinin nizami çekimi ile karşılaştırsak daha doğru sonuca varabiliriz. Çünkü, Halaççada da, tıpkı Bengü Taşlarda olduğu gibi, yönelme eki normal isimlerde +KA, iyelik eki üzerinde +A olarak kullanılmaktadır.

	Köktürkçe	Halaç Türkçesi
<u>isimlerin üstünde</u> +KA :	<i>kapıg+ka</i> (KT.G.4)	<i>häv+a+ka</i> 'havaya' (Doerfer 1969, 7)

<u>iyelik üzerinde</u> +(y)A	: <i>bodun+um+a</i> (BK.K.10)	<i>bĕba+m+a</i> 'babama' (Doerfer 1977, 25)
	<i>kagan+ıŋ+a</i> (BK.D.10)	<i>bĕba+y+a</i> 'babana' (Doerfer 1977, 25)

10. Köktürkçe ile Oğuz lehçeleri arasında en belirgin paralellik olan genetive ekinin +(n)Iŋ şekli, Z. Korkmaz tarafından verilmiştir. Köktürkçede ünlü ile biten kelimelere +nIŋ olarak gelen genetive

¹² Gürer Gülsevin, "Göktürk Anıtları İle Yaşayan Üç Lehçemizin (Halaç, Çuvaş ve Saha/Yakut) Tarihi İlgi Düzeni", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1990**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.56

¹³ G.Doerfer, "Eski Türkçe İle Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1973-1974**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1-12

¹⁴ Gürer Gülsevin, "Türk Dilinde Bir Kelime Başı Ünsüzü Üzerine", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1989**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.175

şekil (*bayırku+nıñ*, KT,D.35), ünsüzle biten kelimelere +İñ olarak eklenmektedir (*beg+iñ* ‘beyin’, KT,D.33). Bu durum, Oğuz lehçeleri için karakteristiktir. Diğer yaşayan lehçelerde ünsüzle biten kelimelere de +nİñ olarak gelmektedir.

11. Oğuzların, XI. yüzyılda, geçmiş zaman çekiminde öteki Türklerden farklı olarak -dUK ekini her üç şahıs için de kullandıklarını Kaşgarlı Mahmut kaydetmiştir (*men ya kurduk* ‘Ben yay kurdum.’; *ol ya kurduk* ‘O yay kurdu.’). Z. Korkmaz, aynı durumun tek tük Eski Türkçe metinlerde de görüldüğünü söyleyerek, bunun da Köktürkçedeki Oğuzca bir unsur olduğunu belirtmiştir (*Karluk işiñe kelmedük* ‘Karluklar müttefiklerine gelmediler.’; *Sekiz Oguz Tokuz Tatar kalmaduk* ‘Sekiz-Oğuz, Dokuz-Tatar hiçbiri kalmadı ve kalmadılar.’). Z.Korkmaz, bu şeklin XI. yüzyıldan sonra sadece 3. kişilerde kullanılmış olmasından dolayı “Oğuzcanın Eski Türkçedeki zayıf bir belirtisi olarak” değerlendirme yapmıştır.

Bizce, Kaşgarlı ve Z. Korkmaz’ın verdiği izahlar dışında, Oğuzca -DUK ekinin kullanılışı, Köktürk Bengü taşları ile tam bir paralellik göstermektedir. Bu kullanılış, Köktürkçedeki Oğuzca unsurların en belirgin olanlarından biridir..Şöyle ki: Köktürkçede ‘anlatılan geçmiş zaman’ için, “OLUMLU FİİLLER”de -mİş ekiş kullanılmış, “OLUMSUZ FİİLLER”de ise (yani -mA- eki üzerinde) -dUK şekli tercih edilmiştir (*oglutı kagan bol-mış erinç inisi eçisin teg kılın-ma-duk erinç oglı kanın teg kılın-ma-duk erinç biligsiz kagan olur-mış erinç yablak kagan olur-mış erinç* ‘Oğulları kağan olmuş şüphesiz. Küçüğü büyüğü gibi yaratılmamış muhakkak, oğlu babası gibi yaratılmamış şüphesiz. Bilgisiz kağan tahta çıkmış, kötü kağan tahta çıkmış şüphesiz’ (KT,D,5).

Bu olumlularda -mİş, olumsuzlarda (-mA)-dUK karşıtlığı, günümüz Oğuz lehçelerinden Halaç Türkçesinde aynen yaşamaktadır (*allar bo mentegaka kälmiş ällär, amma ondiça ki kırĕg kuoşaça hĕyilmis, iez, hĕrlariya buora kälmedük ällär va küç vierilmis yĕ täb'id wolmiş allar.*)¹⁵.

Ayrıca, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de -mİş /-mA-dUK tercihinin bol örneklerine rastlamaktayız¹⁶: *dédi hassân dün geçe işitmişem kim subha dek / eşigümde âh u feryâd eylemişsin eyleme*¹⁷; *Ben oruc tutan kullaruma ol nesneleri kim virem, gözler görmedük ola ve kulaklar işitmedük ola*.¹⁸

12. Z. Korkmaz, Köktürkçedeki -sİg gelecek zaman sıfat-fiili (*tutsug* ‘tutulması gerekli şey, vasiyet; *kün batsıg* ‘batı’) ekini, Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki -(y)Ası şeklinin içinde görmektedir (*dahu kapuñuz yokdur sığınası*). Bu da Bengü taşlardaki Oğuzca bir unsurdur.

13. Köktürkçedeki gelecek zaman bildiren -DAçI ekinin Oğuzca olduğunu Kaşgarlı Mahmut’a dayanarak belirten Z. korkmaz, bu şeklin Eski Anadolu Türkçesi döneminde de bir süre kullanıldığını kaydetmiştir.

14. Gerek Bengü taşlarda gerekse Eski Anadolu Türkçesinde bolca kullanılan -(U)pAn /-(y)UbAn zarf-fiil eki de, hiç şüphesiz, Z. Korkmaz’ın belirttiği gibi, Oğuzca bir unsurdur.

Seyrek olarak Harezmi Türkçesinde de görülen -(y)UbAn ekini, Osman Nedim Tuna, Harezmi Türkçesindeki Oğuzca unsurlardan biri olarak değerlendirmektedir.

15. Ayrıca, Köktürkçede +DA’nın ‘bulunma-ayrılma’ eki olarak kullanılmasını da Bengü Taşların dilindeki Oğuzca özelliklere ekleyebiliriz. Çünkü, hem Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde hem de Türkiye Türkçesi ağızlarında +DA şeklinin ‘bulunma’ halinin yanı sıra ‘ayrılma’ hali için de kullanıldığı bol örneklerle görülmektedir.

Köktürkçe : *töpüsin+te* ‘tepesinden’(KT.D.11)¹⁹

¹⁵ Saadet Çağatay, **Türk Lehçeleri Örnekleri II. Yaşayan Ağız ve Şiveler**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972 (Bu kitabın halaçça bölümü Semih Tezcan tarafından yazılmıştır), s.256

¹⁶ Gürer Gülsevin, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 86

¹⁷ Mustafa Canpolat, **Mecmuatü'n-Nezâir**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1982 (259b:7. beyit)

¹⁸ Gürer Gülsevin, “**Ahmed-i Dâ’î: Miftâhu'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri- Söz Dizini)**”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1989,C.I. ,s.256

¹⁹ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, (7. Baskı) İstanbul1980, s.69

Eski Anadolu Türkçesi : *niçe kim tolu ola ağzında dudagında öperler* (Marzubanname.16a.12)²⁰
Türkiye Türkçesi Ağızları : *dadalarımız orta asyada gelmişlar* (El./Baskil,KBAYA,206/26/21)²¹

16. Köktürkçedeki -GAlI sıfat- fiili (*ölgeli* ‘ölümlü’KT.K.10), Halaç Türkçesinde yaşamaktadır (*keçgili il* ‘geçen yıl’)²².

Söz Varlığı (leksikoloji)

Zeynep Korkmaz, makalesinde Eski Türkçe ile Oğuzca arasındaki kelime paralelliklerine değinmemiştir. Ancak, Köktürk Bengü Taşlarının söz hazinesinde, Oğuzca olan kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimeler:

17. Dönüşlülük zamiri olarak *öz /kentü* : Köktürkçede dönüşlülük zamiri olarak hem *öz* hem de *kentü* kelimeleri kullanılmıştır. Oyrot, Hakas ve Tuva Türkçelerindeki *poyn*, *posim*, *potum* ve Çuvaş Türkçesindeki *ham* gibi şekiller dışında, yaşayan lehçe ve şivelerimizde, yaygın olarak *öz* kullanılmaktadır. *kentü* kelimesi ise Türkiye Türkleri ile Gagauzlarda yaşamaktadır. Karaçay ve Balkar Türkleri ise *kesi* derler.

Köktürk Bengü Taşları ile paralel olarak, hem *öz* hem de *kendi* kelimeleri sadece yaşayan Oğuz lehçe ve şivelerinde bulunmaktadır (Türkiye Türkçesi *kendi*, bazı durumlarda *öz*; Azerbaycan Türkçesi *öz*.)²³.

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Özbek Türkçesi	tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi
kendi	öz	üz	öz	öz	öz	üz	ÔZ	öz

18. *bul- /tap-* ‘bulmak’ : Köktürkçedeki *bul-* ‘bulmak’ fiiline karşılık, tarihî ve yaşayan lehçelerimizde *tap-* ‘bulmak’ kullanılır. Hatta bazı Oğuz şivelerinde bile *tapmak* şekli yaygındır. Türkiye Türkçesinde ise, tıpkı Bengü Taşlarda olduğu gibi, *bulmak* şekli tercih edilir²⁴:

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Başkurt Türkçesi	Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Özbek Türkçesi	tatar Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Uygur Türkçesi
bulmak	tapmaq bulmaq	tabıv	tabuv	tabû	tapmak	tabu	tapmak	tapmak

19. Köktürkçede ‘uyku’ anlamındaki ‘û’ kelimesi de bugün sadece Halaç Türkçesinde *û* olarak yaşamaktadır²⁵. Başka bir lehçede yaşamayan *û* ‘uyku’ kelimesini de Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca unsurlardan saymak doğru olur.

20. Arapça ‘*beyaz*’ kelimesine karşılık, Köktürkçede ‘*ürüñ*’ de geçmektedir. Yaşayan hemen bütün lehçelerimizde, ‘*beyaz*’ın Türkçe karşılığı olarak ‘*ak*’ kelimesi bulunur. Bengü Taşlardaki ‘*ürüñ*’ ise, ‘*hiriñ*’ şeklinde Halaç Türkçesinde yaşamaktadır.

²⁰ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 54

²¹ Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hal) Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.201)

²² G.Doerfer, “Khalaj and Its relation to the other Turkic Languages”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1977*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.29

²³ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.466-467

²⁴ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.84-85

²⁵ G.Doerfer, “Eski Türkçe İle Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1973-1974*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1-12

S O N U Ç

Yukarıda “Köktürkçedeki Oğuzca unsurlar” olarak zikredilenlerden karakteristik olanlar şöyle bir tablo ile özetlenebilir:

SES BİLGİSİ

Köktürk Bengü Taşları	Oğuz Lehçe ve Şiveleri
kapalı é	kapalı é (Azerbaycan Türkçesi)
aslî uzun ünlüler	aslî uzun ünlüler (Halaç Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağızları.)
kelime başında # b (ben, beŋgü) (nâdiren # m: men)	kelime başında # b (ben, beŋgü) (Azerbaycan Türkçesinde de # m : men)
# y düşmesi (apherese) (yılpagut / alpagu)	# y düşmesi (apherese) (Azerbaycan Türkçesinde karakteristik: yılan > ilan; yıldırım > ıldırım)

ŞEKİL BİLGİSİ

Köktürk Bengü Taşları	Oğuz Lehçe ve Şiveleri
belirtme hali +(I)G	belirtme hali +(y)I < +(I)G (Azerbaycan Türkçesinde ünlü ile biten kelimelerde +nI)
genetive +(n)Iŋ beg+iŋ	genetive +(n)Iŋ / +(n)In bey+in
bulunma-ayrılma +DA	bulunma-ayrılma (Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında) +dA
yönelme hali: isim+KA; isim+iyelik+A	yönelme hali: isim+KA; isim+iyelik+A (Halaç Türkçesinde)
anlatılan geçmiş zamanın olumlularında -mIş / olumsuzlarında -mA-dUK	anlatılan geçmiş zamanın olumlularında -mIş / olumsuzlarında -mA-dUK (Halaç Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde)
gelecek zaman sıfat-fiili -sIğ	gelecek zaman sıfat-fiili -(y)AsI (Eski Anadolu Türkçesinde)
gelecek zaman -Daçı	gelecek zaman -daçı (Eski Anadolu Türkçesinde),
sıfat-fiil -GAll	sıfat-fiil -GIII (Halaç Türkçesinde)
zarf-fiil -(U)pAn	zarf-fiil -(y)UbAn (Eski Anadolu Türkçesinde)

SÖZ VARLIĞI

Köktürk Bengü Taşları	Oğuz Lehçe ve Şiveleri
dönüşlülük zamiri öz /kentü	dönüşlülük zamiri öz /kendi (Türkiye Türkçesinde kendi; bazan öz; Azerbaycan Türkçesinde öz)
<i>bul-</i> ‘bulmak’	<i>bul-</i> ‘bulmak’ (Türkiye Türkçesi ‘ <i>bul-</i> ’; Azerbaycan Türkçesi ‘ <i>tap-</i> ’; Oğuz lehçeleri dışında sürekli ‘ <i>tap-</i> ’.)
<i>û</i> ‘uyku’	<i>û</i> ‘uyku’ (Halaç Türkçesinde)
<i>ürüŋ</i> ‘beyaz, ak’	<i>hiriŋ</i> ‘beyaz, ak’